

Dr Ziad About Saleh

II Wydział Psychologii

Filia we Wrocławiu

SWPS Uniwersytet Humanistycznospołeczny

Obraz Polski i Polaków w oczach Arabów w latach 1994, 2015 i 2016

The image of Poland and Polish people in the eyes
of the Arabs in the years 1994–2015–2016

Streszczenie

Artykuł dotyczy procesu integracji, akulturacji, edukacji oraz egzystencji mniejszości arabskiej w Polsce. Powstał na podstawie badań empirycznych przeprowadzonych w latach 1993, 2015 i 2016 wśród byłych studentów i doktorantów, a obecnie – imigrantów arabskiego pochodzenia. Ponad dwudziestoletni dystans czasowy dzielący różne etapy badań daje szansę na uchwycenie dynamiki zjawisk oraz ewolucji przekonań respondentów, ocen środowiska, w którym żyją, i własnych doświadczeń.

Słowa kluczowe

Arab, Polak, Polka, rodzina, stereotyp, integracja, egzystencja

Abstract

The article shows the process of the formation of the image of Poland and Polish people in the eyes of the Arab community living in Poland. The author undertook the study of the changes in perception of the Polish society by Arab minority over twenty years. He conducted his research on a group of 610 students who lived in Poland and studied in 1994; then, after 21 years, he repeated the survey on a sample of 132 people, who continued living in Poland, and who he was able to find. He continued his studies and a year later, in 2016, he surveyed a group of 38 people.

In particular, the work concerns the analysis of the negative and positive traits of the Polish people perceived by the representatives of the Arab minority in Poland, and also deals with the analysis of the stereotype of the Pole, created by that community. In particular, such problems have been studied as: the image of Polish families seen by the Arabs; the impact of the stay in Poland on the perception of the different characterological features of Polish men and women; the position of a husband and wife in a Polish family.

Keywords

Arab, Polish, polish women, stereotype, family, integration

1. Wstęp

Artykuł przedstawia proces tworzenia się obrazu Polski i Polaków w oczach społeczności arabskiej tu zamieszkującej. Autor podjął trud badania procesów zmian postrze-

gania polskiego społeczeństwa przez mniejszość arabską na przestrzeni ponad dwudziestu lat. Swoimi badaniami objął wówczas grupę 610 studentów, którzy zamieszkiwali w Polsce i uczyli się w roku 1994; następnie, po 21 latach, ponowił ankietę na próbie 132 osób, dalej zamieszkujących w Polsce, które udało mu się odnaleźć. Badania te kontynuował i rok później w 2016 r. przeprowadził kolejne, na grupie 38 osób.

W szczególności praca dotyczy analizy negatywnych oraz pozytywnych cech Polaków dostrzeganych przez przedstawicieli mniejszości arabskiej w Polsce, a także zajmuje się analizą stereotypu Polaka, stworzonego przez tę społeczność. Badaniom poddano takie problemy jak: obraz polskiej rodziny postrzegany przez Arabów; wpływ pobytu w Polsce na postrzeganie różnych cech charakterologicznych polskich mężczyzn i kobiet; pozycja męża i żony w polskiej rodzinie.

W Polsce społeczność arabska istnieje od stosunkowo niedawna, nie było tu dużych tradycji w kontaktach z państwami arabskimi. Kiedy w latach 80. XX w. zaczęła przybywać do Polski duża grupa młodzieży z krajów arabskich z zamiarem podjęcia nauki na wyższych uczelniach, wówczas zaczęła tworzyć się społeczność arabska, która istnieje do dziś, znaczna bowiem część studiującej wówczas młodzieży pozostała w Polsce i mieszka tutaj do dziś.

Mimo że społeczność ta istnieje już kilkadziesiąt lat, to Arab uważany jest wciąż za „obcego”, zwłaszcza gdy wyróżnia się wyglądem, sposobem bycia czy przynależy do innej, obcej kultury i religii. Podział na swoich i obcych jest jedną z najbardziej elementarnych i zarazem uniwersalnych form kategoryzacji świata społecznego¹.

Społeczność arabska, mimo że istnieje w Polsce już kilkadziesiąt lat, wciąż jednak jest bardzo mało znana, nie była przedmiotem szczególnego zainteresowania socjologów. W obecnej sytuacji kryzysu migracyjnego, który charakteryzuje się żywiołowym napływem ludności muzułmańskiej, a w szczególności arabskiej, można stwierdzić, że zaistniała konieczność stałych badań tej grupy ludności.

Według oficjalnych danych na dzień 1 lipca 2015 r. w Polsce zamieszkiwały 5584 osoby narodowości arabskiej, co stanowi w przybliżeniu zaledwie 0,015% mieszkańców kraju². Według ostatnich badań przeprowadzonych w 2017 r. przez CBOS to właśnie Arabowie budzą wśród Polaków największą niechęć (zadeklarowało to 59% respondentów)³.

Istnieje więc potrzeba, aby zastanowić się nad tym, co nakłada się na obraz Polski i Polaków w oczach Arabów, jak i na obraz Arabów w oczach Polaków? Czy jest jakiś wspólny mianownik i czy Polacy mają realne podstawy do radykalizowania postaw wo-

¹ E. Nowicka, *Swojskość i obcość jako kategorie socjologicznej analizy*, [w:] E. Nowicka (red.), *Swoi i obcy*, Warszawa 1990, s. 9.

² Dane na dzień 1 lipca 2015 r., źródło: UdSC, przywołane za: B. Chyż, K. Polakowska, *Arabowie i muzułmanie w Polsce*, <http://biqdata.wyborcza.pl/obcokrajowcy-w-polsce-arabowie-i-musulmanie>, 15.09.2015 r.

³ Sondaż CBOS, Polacy nie lubią Arabów, Romów i Turków, 24.02.2017 r.

bec polskich Arabów (Polarabów) i ich kultury? Czy ich obecność i tożsamość jest zbyt odrębna dla świata polskiego i to wyklucza jej akceptację?

Artykuł omawia proces dynamiki istniejących zmian w podejściu Arabów mieszkających w Polsce w latach 1994/2015/2016 do polskiego społeczeństwa; także porusza proces integracji, akulturacji, edukacji i egzystencji tych samych osób oraz wpływ uzyskanej w Polsce edukacji na ich poprzednie i bieżące poglądy.

Celem tej pracy jest zaprezentowanie mechanizmu kształtowania się wyobrażeń oraz opinii studentów i doktorantów arabskich studiujących na polskich uczelniach – o Polsce i Polakach, poprzez kontakt między przedstawicielami kultury arabskiej a społeczeństwem polskim – jako problem kontaktu między grupami, których odmienności rasowe i kulturowe mają istotne znaczenie – oraz poszukiwanie odpowiedzi na pytanie, jak zmienił się ten obraz w latach 90. i obecnych, a także uzyskanie odpowiedzi na pytanie: jak sami respondenci się zmieniali po 21 latach współistnienia w polskim społeczeństwie? Jak tutejsza kultura wpływała na ich postawy w stosunku do Polaków, świata i samych siebie.

Informacje zawarte w przeprowadzonych badaniach mają za zadanie przedstawić obiektywny obraz Polski i Polaków w oczach mieszkających tu Arabów. Podstawowym źródłem tego obrazu są wyniki ankiet przeprowadzonych wśród anonimowych respondentów. Opracowując otrzymane wyniki, w niektórych miejscach dano własne komentarze, które uznano za niezbędne w ukazaniu pewnych problemów zawartych w tej pracy.

2. Charakterystyka badań

Od początku lat 90. rozpocząłem zakrojone na szeroką skalę badania nad społecznymi problemami egzystencji Arabów w Polsce⁴. Zbadałem wówczas niemal całą populację Arabów studiujących w Polsce, podejmując szereg problemów badawczych skupionych nie tylko wokół zagadnień związanych z ich integracją kulturową, ale również dotyczących percepcji Polaków w opinii Arabów. Moja praca opierała się w większości na badaniach ankietowych pogłębionych wywiadami z przedstawicielami wszystkich narodowości świata arabskiego studiującymi w Polsce w roku akademickim 1993/1994, którzy ukończyli co najmniej pierwszy rok studiów. Spośród możliwej do zbadania grupy studentów i doktorantów arabskich warunki te spełniło 945 osób. Stanowiły one 65% ogólnej liczby osób pochodzenia arabskiego kształcących się wówczas na wszystkich latach i kierunkach studiów. Rozdano 945 ankiet i uzyskano odpowiedzi od 610 osób (64,6%) – 436 studentów i 174 doktorantów. Szczegółowe dane o grupie przebadanych respondentów zawiera tabela nr 1.

---

⁴ Z. Abou Saleh, *Obraz Polski i Polaków w oczach studentów i doktorantów arabskich studiujących w Polsce*, Uniwersytet Wrocławski, Wrocław 1997 r.

W celu dokonania analizy porównawczej po 21 latach (w 2015 r.) przeprowadzono ponownie badania na 132-osobowej próbie spośród 610 respondentów z 1994 roku. Były to osoby, które pozostały w Polsce (72 respondentów) lub mieszkające w krajach arabskich i w innych państwach (60 osób ankiety internetowe). W 2016 roku ponownie przeprowadzone zostały badania na grupie 38 osób spośród tych samych respondentów. Badania porównawcze oparto na tym samym co w 1994 roku kwestionariuszu ankiety. Miało to na celu dokonanie analizy porównawczej zmiany postaw Arabów wobec Polaków oraz ocenę efektywności integracji i asymilacji kulturowej po 21 latach ich pobytu w Polsce i po zmianach społeczno-politycznych, który miały miejsce na świecie, w Europie i w Polsce.

Tabela 1. Charakterystyka populacji respondentów

Cechy socjodemograficzne	Rok 1994 610 osób	Rok 2015 132 osoby	Rok 2016 38 osób
Kraj pochodzenia	Algieria (26 osób) Egipt (3 osoby) Irak (8 osób) Jemen (86 osób) Jordania (31 osób) Liban (11 osób) Libia(52 osoby) Maroko (33 osoby) Palestyna (82 osoby) Tunezja (31 osób) Sudan (51 osób) Syria (194 osoby) ZEA (2 osoby)	Algieria (7 osób) Egipt (2 osoby) Irak (5 osób) Jemen (21 osób) Jordania (11 osób) Liban (3 osoby) Libia (5 osób) Maroko (5 osób) Palestyna (18 osób) Tunezja (7 osób) Sudan (7 osób) Syria (41 osób)	Irak (3 osoby) Jemen (2 osoby) Jordania (1 osoba) Liban (2 osoby) Palestyna (5 osób) Tunezja (2 osoby) Sudan (1 osoba) Syria (22 osoby)
Płeć	600 mężczyzn, 10 kobiet	131 mężczyzn, 1 kobieta	37 mężczyzn, 1 kobieta
Średnia wieku	27,6 roku	49,5 roku	51,6 roku
Respondenci w stanie wolnym	475 osób	2 osoby	1 osoba
Małżeństwa (żona pochodzenia polskiego)	17 osób	43 osoby	26 osób
Małżeństwa (żona pochodzenia arabskiego)	112 osób	86 osób	10 osób
Małżeństwa (żona pochodzenia innych narodowości)	6 osób	1 osoba	1 osoba
Czas przebywania w Polsce	średni czas 5,29 lat	30,8 lat	32,1 lat
Mieszkanie na własność	11 osób	108 osób	34 osoby
Polskie obywatelstwo	7 osób	57 osób	37 osób

Źródło: Opracowanie własne (badania z 1994, 2015 i 2016 r.).

Z badań wynika, że po ponad 20 latach zdecydowana większość respondentów jest w relacjach małżeńskich, posiada obywatelstwo polskie, własne mieszkanie, wyższe wykształcenie.

3. Polska rodzina w oczach Arabów

Przeprowadzone badania w 1994 r. oraz ponad dwadzieścia lat później, w latach 2015 i 2016, pokazują, że najczęstszą przyczyną nieszczęść dotyczących polskie rodziny, według osób biorących udział w badaniach, jest alkoholizm. W pierwszych badaniach aż 41,1% ankietowanych przychyliło się do tej opinii, w kolejnym liczba osób tak twierdzących wzrosła do 57,6%, a rok później wynosiła 60,6%. Wśród wyraźnych elementów autostereotypu Polaka mieszczą się takie cechy jak pracowitość i życzliwość, jednak z drugiej strony aż 65% Polaków uważa nadużywanie alkoholu za istotną cechę swego rodaka⁵.

Jednym z powodów niepowodzenia życiowego wśród Polaków jest wskazywany brak zdrowia. W 1994 r. uważało tak aż 21,3% badanych, z kolei w 2015 r. już tylko 12,1%, a w 2016 r. 10,6%.

Równie ważną przyczyną z punktu widzenia badanych jest problem zdrady małżeńskiej. Według badań przeprowadzonych w 1994 r. 17,7% osób dostrzegła zależność między ogólnie pojętym nieszczęściem w polskich rodzinach a niewiernością w małżeństwie. W kolejnych latach problem staje się bardziej zauważalny, gdyż w 2015 r. i 2016 r. około 22% osób powołuje się na to, poddając ocenie kondycję polskich rodzin.

W badaniach z 1994 r., jak i z 2015 r. i 2016 r. pojawiły się także inne czynniki będące składowymi rodzinnego niepowodzenia. W pierwszych badaniach powołuje się na nie 19,9% badanych, w kolejnych tylko 7,6%, a są to: kwestie finansowe, trudne dzieci, sytuacja ekonomiczna, rozwód i brak pracy.

Czy podoba ci się równość pozycji męża i żony w polskiej rodzinie?

Poddano również ocenie stan równouprawnienia panującego w społeczeństwie polskim, w szczególności w rodzinie. Wyniki badań przeprowadzonych w 1994 r. podzielono na dwie grupy, w pierwszej znalazły się odpowiedzi osób studiujących do 5 lat w Polsce, a w drugiej odpowiedzi respondentów mieszkających tu powyżej 5 lat. W 2015 i 2016 r. podjęto kolejne badania wśród osób przebywających tu powyżej 25 lat.

Wśród respondentów przebywających w Polsce mniej niż 5 lat. 33,7% ankietowanych wyraziło swoją aprobatę wobec równości pozycji męża i żony w polskiej rodzinie,

---

⁵ M. Warchala, *Polska – Francja. Wzajemny wizerunek*, [w:] L. Kolarska-Bobińska (red.), *Obraz Polski i Polaków w Europie*, Warszawa 2003, s. 159.

43,3% wyrażało się na ten temat negatywnie; 20,5% nie potrafiło jednoznacznie określić swojego stanowiska. Z kolei 2,5% pozostawiło tę kwestię bez odpowiedzi.

Badania przeprowadzone wśród osób przebywających na terenie Polski powyżej 5 lat pokazują nieznaczne zróżnicowanie w poglądach. Równość pozycji między małżonkami w rodzinie spotkało się z przychylnością 44,5% ankietowanych. Niemalże w równym stopniu pojawiło się grono przeciwników – 41,3%; aż 11% nie wyraziło otwarcie swojego zdania, a 3,2% nie udzieliło żadnej odpowiedzi.

Z kolei badania przeprowadzone w 2015 r. pokazują, że aż 70,2% osób biorących udział w badaniu dostrzega korzyści z równości pozycji między małżonkami. Jedynie 11,4% nie wyraża się pochlebnie o równouprawnieniu w małżeństwie. 2,1% ma trudności opowiedzeniu się po którejś ze stron, a 16,3% wstrzymało się od odpowiedzi. Podobne wyniki były uzyskane w badaniach z 2016 r. Na uwagę zasługuje zmiana postaw Arabów wobec pozycji mężczyzny w hierarchii społecznej oraz wzrost roli kobiet w życiu społecznym. Arabowie nie tylko dostrzegają wzrost tendencji do egalitaryzacji płci w Polsce, ale po 21 latach zaczynają ją akceptować. Jest to ważna obserwacja, gdyż w tradycyjnych systemach społecznych taka sytuacja jest niedopuszczalna, a – jak powszechnie wiadomo – pozycja mężczyzny jest istotnym elementem kultury arabskiej. Zmiana w podejściu do tej kwestii pokazuje, iż polscy Arabowie mają już całkiem inny pogląd niż ich rodacy w świecie arabskim.

Nawal El Saadawi – feministka z Egiptu – uważa, że godność kobiet w świecie arabskim została skaleczona wraz z powstaniem filozofii ojcowskiej, która dała mężczyznom nieograniczoną władzę nad kobietami. Według tej autorki, z początkiem XXI w. i powstaniem nowego ładu światowego, kobieta jeszcze bardziej jest wykorzystywana przez system, gdzie istnieje dominacja mężczyzn. El Saadawi uważa, iż równouprawnienie w małżeństwie jest konieczne. Nie zgadza się ona z interpretacjami niektórych Arabów szukających w Koranie przywilejów dla mężczyzn w relacjach z kobietami⁶.

Inny badacz muzułmański, Masbuq ibn Ally uważa, że islam nie porównuje ze sobą mężczyzn i kobiet, podobnie jak nie uważa, że dwóch mężczyzn może być sobie równych, ani że równe sobie mogą być dwie kobiety. Twierdzi, że każdy człowiek jest wyjątkowy. Mężczyzn i kobiety cechuje natomiast równość wobec praw religijnych, etycznych, cywilnych oraz wobec obowiązków i powinności⁷. Inne podejście do kwestii równości męża i żony w świecie arabskim ma Agata Nalborczyk, kiedy cytuje przewrotną wypowiedź Fatimy Mer-nissi na temat tak częstego u Europejczyków zatroskania nad niedolą kobiet w świecie islamu. Zwraca się ona do obywateli niemieckich z prowokacyjnym stwierdzeniem, że choć

⁶ Nawal El Saadawi, *Kobieta, religia i moralność*, Damaszek 2000, s. 58, 100 (tłumaczenie własne autora).

⁷ Masbuq ibn Ally, *Islam – równość i różnice*, [w:] P. Morgan, C. Lawton (red.), *Problemy etyczne w tradycjach sześciu religii*, tłum. D. Chabrajska, Warszawa 2007, s. 354.

w Niemczech pisze się o nierównej pozycji kobiety w państwach arabskich, to jednocześnie sami Niemcy codziennie wspierają rządzących tymi państwami. Czynią tak przez swoje niepohamowane zużycie ropy naftowej i kupowanie jej od tychże rządów i władców, konserwatywnych wobec kobiet. Właśnie owa gotowość Europejczyków do robienia interesów z władcami krajów arabskich pomaga im, dzięki milionom dolarów, rządzić zgodnie ze swoim konserwatywnym i pozwala nie dopuszczać kobiet do udziału w oficjalnym życiu⁸.

Czym według Ciebie powinien charakteryzować się dobry ojciec?

Poddając szczegółowej ocenie rolę ojca w rodzinie, ankietowani wyróżnili kilkanaście cech, którymi powinien odznaczać się dobry ojciec. Jedną z najważniejszych z nich, według osób biorących udział w badaniu, jest opiekuńczość. W 1994 r. potwierdziło to 27,5% ankietowanych, a w kolejnych doceniła ją większa ilość osób, bo aż 38,2%.

Z wyodrębnionych wartości bardzo ważną była pracowitość. W 1994 r. stwierdziło tak 16,6% osób, a w 2015 r. 10,7%.

Za wyznacznik dobrego ojcostwa uznano także stawianie wysokich standardów i wymagań wobec potomstwa, które bezpośrednio wpływają na kształt kolejnego pokolenia. Potwierdziło to 14,6% badanych w 1994 r., a w 2015 r. już tylko 7,2%.

Ankietowani zwrócili także uwagę na cechę dotyczącą aktywności, sposobu bycia i codziennego funkcjonowania. W 1994 r. 5,1% badanych uznało, że ojciec powinien być energiczny, wraz ze wzrostem zainteresowania społeczeństwa prowadzeniem aktywnego trybu życia ta cecha okazała się istotna dla 12,8% badanych w 2015 r.

W 1994 r. 7,1% ankietowanych uznało, że bycie dobrym ojcem wiąże się ze sprawiedliwością rozumianą jako postępowanie według wysokich standardów i wartości moralnych, a także niepoddawanie ocenie zdarzeń czy sytuacji w oparciu o emocje. W 2015 r. potwierdziło to 1,4% badanych. Kolejną ważną cechą charakterystyczną jest zachowanie postawy człowieka surowego, kierującego się konsekwencją w podjętych decyzjach i swoistą nieustępliwością. Taka cechę wyróżniło 4,2% ankietowanych w 1994 r. i 1,8% w 2015 r.

Z drugiej strony istotną okazała się, w rysie charakterystycznym portretu dobrego ojca, uczuciowość, wrażliwość na potrzeby swojego potomstwa i skłonność do swobodnego okazywania uczuć. W 1994 r. uznało tak 7,2% osób, a w kolejnych badaniach w 2015 r. niewiele mniej, gdyż 6,3% respondentów.

Ankietowani oczekiwali także od ojca sumienności, zarówno w życiu domowym, jak i w pracy. W 1994 r. przychyliło się do tego 3,6%, a w kolejnych badaniach 3,9% osób.

Respondenci oczekiwali także ze strony ojca życzliwości. Przyjazne usposobienie jest wyrazem empatii i okazaniem wsparcia drugiej osobie. Dlatego też aż 6,8% osób

---

⁸ A. Nalborczyk, *Sytuacja kobiety w islamie i społeczeństwie muzułmańskim*, [w:] D. Chmielowska, B. Grabowska, E. Machut-Mendecka (red.), *Być kobietą w Oriencie*, Warszawa 2001, s. 75–76.

biorących udział w badaniu w 1994 r. uznało tę cechę za bardzo ważną, a w 2015 r. 10,3% potwierdziło tę tezę.

Niewielki odsetek badanych oczekiwał pewnej stałości i rygoru przejawiającego się w twardej postawie. Cecha ta okazała się istotna dla 3,1% osób badanych w 1994 r. i 2,4% osób w 2015 r. W podobnym stopniu respondenci skłaniali się do wyróżnienia powagi jako wyznacznika dobrego ojcostwa. W 1994 r. stwierdziło tak 2,2% ankietowanych, a w 2015 r. 1,4%. Znalazło się także kilka innych czynników, których suma w 1994 r. zawiera się w wartości 2%, a w 2015 r. 3,6%.

Czym według ciebie powinna charakteryzować się dobra matka?

Najważniejsza cecha jednoznacznie kojarząca się z obrazem dobrej matki związana jest z okazywaniem uczuć. Matka powinna być przede wszystkim kochająca. Wśród osób biorących udział w badaniach w 1994 r. uznało tak aż 59%. Kolejne badania, z 2015 r., to potwierdziły – 42,6% ankietowanych przyznało, że jest to najistotniejszy element macierzyństwa.

Kolejną wyróżniającą się na tle innych wartością jest bycie wymagającą. Respondenci doszli do wniosku, że dobra matka to taka, która potrafi także wyznaczać standardy życia domowego, jest wymagająca w kwestii wychowania i szeroko rozumianego obycia. W 1994 r. potwierdziło to 12,5% badanych, a w 2015 r. 14,3%.

Kolejne cechy oceniono na zbliżonym poziomie. Istotną wartością okazała się opiekuńczość. W badaniach z 1994 r. 2,3% osób, a w 2015 r. 5,8% ankietowanych uznało, że troska, jaką okazuje matka wobec swoich pociech, jest znaczącym elementem określającym macierzyństwo.

Podobnie wysoce cenioną cnotą okazała się cierpliwość. W badaniach z 1994 r. przyznało tak 3,1% ankietowanych, a w 2015 r. 4,9%.

Według osób biorących udział w badaniu godna podziwu jest także wytrwałość. Konsekwencja w dążeniu do zamierzonych celów czy planów jest jedną z cech, która powinna charakteryzować dobrą matkę. Tak uznało 3,1% badanych w 1994 r., a w 2015 r. przychyliło się tej opinii 2,5% osób.

Ankietowanym matka kojarzy się także z siłą, rozumianą w kontekście odporności psychicznej. Znaczącą wartością okazało się także postrzeganie matki jako kobiety zaradnej, opanowanej i potrafiącej udźwignąć wiele ciężarów związanych z kreowaniem i prowadzeniem życia domowego. W 1994 r. 3,6% osób doceniło tę cechę, a w 2015 r. 5,4%.

W badaniach z 1994 r. za wartościową cechę ankietowani uznali szczerłość – 2,1%. W kolejnych badaniach, z 2015 r., potwierdziło wybór tej cechy 4,8%. Istotnym dla ankietowanych okazała się możliwość szukania wsparcia w relacji z matką opartej na prawdomówności.

Cechą dobrze portretującą matkę jest także pracowitość. W 1994 r. 3,9% badanych uznało, że jest to znacząca linia rysu charakterystycznego. W 2015 r. przychyliło się do tej opinii 5,5% badanych. Związana z nią także odpowiedzialność stała się kolejnym ważkim elementem. W 1994 r. twierdziło tak 3,7% osób, a w kolejnych badaniach, z 2015 r., już 4,5%.

Dla ankietowanych istotny jest także intelekt. W badaniach z 1994 r. 1,4% osób biorących w nich udział uznało, że dobra matka jest kobietą inteligentną, wykształconą. W kolejnych z 2015 r. potwierdziło to 4,4% osób.

Jedną z ostatnich wymienionych cech była wrażliwość; doceniano emocjonalność, a także czułość kobiet, upatrując w nich cech określających dobrą matkę. W 1994 r. uznało tak 1,2% badanych, a w 2015 r. 1,4%.

Respondenci wymienili jeszcze kilka innych cech, które w łącznym rozrachunku mieszczą się w odpowiedziach: 4,1% ankietowanych z 1994 r. oraz 3,9% osób, które wzięły udział w badaniach w 2015 r. Wyniki badań dotyczących wizerunku Polaków w oczach społeczności arabskiej w Polsce w roku 2016 są z reguły bardzo podobne do tych z roku poprzedniego, nie miały żadnego wpływu na zmiany w wizerunku matki.

Ile dzieci według Ciebie powinna mieć idealna rodzina?

Z każdą kolejną dekadą pod wpływem przemian społecznych, ekonomicznych i politycznych zmienia się model rodziny. Nie ulega wątpliwości, że współczesny znacząco różni się od tego, który dominował jeszcze przed dwoma pokoleniami.

Badania przeprowadzone 1994 r. z grupą studentów oraz dwadzieścia lat później, w 2015 r., z tą samą grupą pokazują, jak wielkie zmiany zachodzą w sposobie postrzegania i klasyfikowania rodziny na przestrzeni tak krótkiego okresu.

Według respondentów biorących udział w badaniu w 1994 r. aż 56,4% z nich uważa, że idealna rodzina powinna mieć dwójkę dzieci. Do tej opinii przychyliła się aż 67,3% badanych w 2015 r. i 65,8% rok później. Z kolei 29,3% osób biorących udział w badaniu w 1994 r. skłania się ku temu, że model rodziny powinien opierać się na trójce dzieci. Aprobata tego stanowiska wyraża 15,5% badanych w 2015 r. i 21,1% w 2016 r. 6,6% badanych w 1994 r. stwierdziło, że idealna rodzina może poszczycić się pięciorgiem potomstwa. Do tej tezy w kolejnych badaniach przychyliło się 2,4% osób i tylko jedna osoba miała podobny pogląd w 2016 r. Ankietowani rozpatrywali także kwestię wychowania jedynaka. Dla 3,6% osób biorących udział w badaniu w 1994 roku ten model jest odpowiedni. Do tej koncepcji przychyliło się w kolejnych badaniach 10,1% w 2015 r. i 10,5% rok później. Z kolei 3,4% badanych w 1994 r. stwierdziło, że najlepiej byłoby posiadać czwórkę dzieci. W kolejnych badaniach podobne stanowisko zajęło 4,1% osób i 2,2% w 2016 r.

Wśród respondentów znalazł się także niewielki odsetek osób uważających, że rodzina powinna składać się z więcej niż pięciorga dzieci. W 1994 r. uznało tak 0,7% osób,

a w 2015 r. 0,6%. Potwierdza to arabistka Ewa Machut-Mendecka, pisząc, że rodziny, na ogół bardzo liczne, zawsze zajmowały poczesne miejsce w mentalności arabskiej i muzułmańskiej, sprzyjało temu myślenie kolektywistyczne i wielowiekowe przywiązanie do wspólnoty, której spójność i trwałość tradycyjnie zapewniała jak największa liczba potomków⁹.

Czym według ciebie powinno charakteryzować się dobre dziecko?

Islam wymaga od dzieci, by okazywały posłuszeństwo rodzicom, rodzicom zaś nakazuje troskliwą opiekę nad dziećmi¹⁰. Respondentów zapytano także o to, czym powinno charakteryzować się dobre dziecko. Podstawową cechą wyłaniającą się na pierwszy plan definicji było posłuszeństwo. Dla każdego rodzica czy osoby rozważającej kwestie rodzicielskie jest to najważniejszy element. W badaniach w 1994 r. 40,3% ankietowanych uznało, że podporządkowanie się rodzicom, zdyscyplinowanie jest aspektem priorytetowym. W 2015 i 2016 r. z tym twierdzeniem zgodziło się około 19% osób.

W 1994 r. 15,1% osób biorących udział w badaniu uznało, że we współczesnym świecie istotną cechą, która wyróżnia dobre dziecko, dodającą zapału do działania i odkrywania nowych rzeczy, jest ciekawość świata. W 2015 r. podobnie stanowisko zajęło 15,7% ankietowanych i nieco więcej w 2016 r. – 18,3%.

Kolejną cechą jest pracowitość. Dziecko od początku procesu wychowania powinno być zaznajomione z sumiennym wykonywaniem obowiązków. W 1994 r. takie stanowisko zajęło 14,2% osób biorących udział w badaniu, z kolei w 2015 r. ten pogląd poparło 27,7% badanych i do 31,8% rok później.

W 1994 r. 7,4% respondentów uznało, że dobre dziecko powinno odznaczać się ambicją, stawiać sobie cele w życiu i tak planować kolejne decyzje, aby je osiągnąć. To spostrzeżenie podjęło tylko 4,8% osób biorących udział w badaniu w 2015 r. i 7,9% w 2016 r. Nieodłącznie związana z ambicją zaradność także została uznana za cechę klasyfikującą dziecko jako dobre. W 1994 r. twierdziło tak 6,6% osób biorących udział w ankiecie, a w kolejnych badaniach aż 21,4% osób pochwaliło taką postawę.

Dla 5,9% badanych w 1994 r. ważną cechą jest szczerść dziecka. Ta cecha warunkuje budowanie zdrowych relacji opartych na prawdomówności, co czyni człowieka godnym zaufania. Podobnym przeświadczeniem kierowało się 4% osób biorących udział w badaniu w 2015 r. i 5,5% rok później.

Wśród ankietowanych znalazły się osoby, które ceniły sobie w dziecku bezinteresowność. W 1994 r. było to 3,7% badanych, a w 2015 r. 2% i 2,8% w 2016 r.

⁹ E. Machut-Mendecka, *Kobieta bez zasłony. Muzułmanka w świetle wiary i kultury w Oriencie*, [w:] D. Chmielowska, B. Grabowska, E. Machut-Mendecka, *Być kobietą w Oriencie*, Warszawa 2001, s. 31.

¹⁰ E. Machut-Mendecka, *op. cit.*, s. 26.

Respondenci zwrócili także uwagę na cechę związaną z poprzednimi wysoko cennionymi – pracowitość i ambicja, a jest nią dokładność. Rzetelność wykonywania obowiązków, skrupulatność w działaniu to postawa, którą w badaniach z 1994 r. doceniło 2,2% osób, a w kolejnych, z 2015 r., 1,5% i 5,5% rok później.

Cechą charakteryzującą dobre dziecko jest jego moralność oparta na zasadach religijnych. W 1994 r. 2,1% ankietowanych uznało, że religijność jest wyznacznikiem określenia „dobre dziecko”. W 2015 r. podobne przekonanie dzieliło 1,5% osób i 5,5% w 2016 r.

Wśród wymienionych cech znalazło się także wiele innych, których sumę głosów w 1994 r. stanowiło 2,5% odpowiedzi, w 2015 r. 2,4% i 4,1% w 2016 r.

Cechy charakteryzujące polskie kobiety oraz polskich mężczyzn w oczach Arabów.

Respondentów biorących udział w badaniu poproszono także o to, aby wymienili cechy, które według nich składają się na najwierniejszy obraz Polek. Analizując odpowiedzi respondentów, można stwierdzić, iż Polka w pierwszej kolejności kojarzy się z pięknem. Atrakcyjność Polek to jedna z niewielu cech, która się nie zmieniała, było to około 98% w 1994 r., 2015 r. i 2016 r.

Kolejnymi cechami wyróżniającymi się na tle innych są wesołość i pracowitość. W tych badaniach plasowały się one między 96% w 1994 r. do 85% w 2016 r.

Osoby biorące udział w badaniu doceniły także to, że Polki są oddane i dumne (od 85% do 75% w 2016 r., spadek tylko o 10%). Ankietowani zwrócili także uwagę na to, że Polki nie są leniwe. Mniej niż jedna czwarta tak je oceniała.

Poddając analizie społeczeństwo polskie, ankietowani uważali i nadal uważają, że Polki nie są posłuszne, tak twierdziło 83,2% w 1994 r., a w następnych latach około 90% podtrzymuje stanowisko w tej kwestii. Obraz wierności Polek zyskał w oczach Arabów, w 1994 r. 47,1% spośród nich sądziło, że są wierne, w 2015 r. 57,6%, natomiast w 2016 r. 60,2% z nich tak myśli. Co do pozostałych cech opisujących Polki jako uparte i wymagające, odnotowano tu znaczny spadek. W 1994 r. 80,3% Arabów stwierdziło, że Polki są wymagające, a po ponad dwudziestu latach niemal jedna czwarta z nich – 19% – tak uważa i nieco więcej – 21,1% – w 2016 r.

Porównując cechy charakteryzujące polskich mężczyzn w oczach Arabów, można zauważyć, że Polak w pierwszej kolejności kojarzy się z posłuszeństwem – odpowiedziało tak od 90,5% w 1994 r. do 76,4% osób w 2016 r. Jest bardzo pracowity – w 1994 r. tak uznało 60,5%, lecz w latach 2015 i 2016 około 75%. Wizerunek Polaka jako oddanego też uległ poprawie w oczach Arabów z 41,5% w 1994 r. do 68,5% w 2015 r. i trochę mniej w następnym roku. Nieco straciła wesołość Polaka w oczach respondentów, radosne usposobienie było cechą wyróżniającą dla 66,2% badanych w 1994 r. oraz 60,6% osób, które wzięły udział w sondażu z 2015 r., a o 10% mniej w 2016 r. Czy ma na to wpływ obecna sytuacja polityczna?

Poddając analizie społeczeństwo polskie, ankietowani zdiagnozowali negatywną cechę, która pojawia się zarówno w życiu osobistym, jak i zawodowym, jest nią leniwość; aż 55,1% osób badanych w 1994 r. uważa, że przeciętny Polak jest leniwy i często szybko traci zapał w podjętych zadaniach. Z kolei 2015 r. z tą tezą zgadza się 47,2% osób i 50% rok później.

A co do wierności Polaka, jak wynika z zebranego materiału, w 1994 r. takie przekonanie miało 42,2% osób, z kolei w 2015 r. i 2016 r. około 67% badanych przychyliło się to tej opinii.

Diagnozie poddano także kwestie związane z fizjonomią. Badając atrakcyjność Polaków w 1994 r. 47,4% respondentów uznało, że mężczyźni są przystojni. Z tą wypowiedzią zgodziło się w kolejnych badaniach 59,1% osób i o kilka procent mniej w 2016 r.

Ankietowani zaobserwowali także, że jedną z cech znamiennej jest duma. Polacy cenią sobie godność i honor zarówno we własnym narodzie, jak i u narodów ościennych. W 1994 r. uznało tak 42,6%, a w 2015 r. i 2016 r. około 78% osób.

Według osób biorących udział w badaniu Polacy są wymagający zarówno wobec siebie samych, jak i wobec innych ludzi. Cenią sobie jasno stawiane warunki oraz rygorystyczne ich przestrzeganie. Takiego zdania było 35,4% badanych w 1994 r., a z kolei w 2015 r. i 2016 r. przychyliło się do tego stwierdzenia około 30% osób biorących udział w sondażu.

Cechą, która wyróżnia Polaków, jest także upór. Z jednej strony respondenci docenili zaangażowanie Polaków w powierzone obowiązki, z drugiej zanegowali bezkompromisowość i nieustępliwość, które sprawiają trudność w nawiązywaniu relacji z Polakami czy budowania pozytywnych stosunków partnerskich w biznesie. W 1994 r. uznało tak 41,4% osób, w 2015 r. już tylko 30,3% osób, a mniej o kilka procent rok później. Tabela 2 przedstawia cechy polskich mężczyzn i kobiet w oczach Arabów przez pryzmat czasu od 1994 r. do 2016 r.

Tabela 2. Porównanie cech Polaka i Polek w oczach Arabów w latach 1994, 2015 i 2016

Cecha		Rok		
		1994	2015	2016
Pracowitość	mężczyzn	60,5%	75%	76,4%
	kobiet	94%	85,6%	84,1%
Oddanie	mężczyzn	41,5%	68,5%	63,1%
	kobiet	76,5%	70,5%	71,1%

Cecha	Rok	1994	2015	2016
	Wesołość	mężczyzn	66,2%	60,6%
kobiet		96,3%	94%	89,5%
Lenistwo	mężczyzn	55,1%	47,2%	50%
	kobiet	17,9%	25%	21,1%
Wierność	mężczyzn	42,2%	67,4%	66%
	kobiet	47,1%	57,6%	60,6%
Atrakcyjność	mężczyzn	47,4%	59,1%	55,5%
	kobiet	97,9%	98,5%	97,5%
Duma	mężczyzn	42,6%	78,1%	76,4%
	kobiet	85,4%	78,1%	79,2%
Posłuszeństwo	mężczyzn	90,5%	81,8%	76,4%
	kobiet	16,8%	12,1%	10,6%
Wymaganie	mężczyzn	35,4%	28,1%	31,6%
	kobiet	80,3%	19%	21,1%
Upór	mężczyzn	41,4%	30,3%	26,3%
	kobiet	67,7%	30,3%	31,6%

Źródło: Opracowanie własne (badania z 1994, 2015 i 2016 roku).

Analizując wyniki, można obserwować wielką zmianę co do postrzegania Polek w latach 1994 i 2016. W oczach respondentów były one co raz mniej wymagające i uparte. Są one w dalszym ciągu atrakcyjne, nieposłuszne, dumne, pracowite i wesołe. Inaczej ta wesołość wygląda u polskich mężczyzn, gdzie spadła z 66,2% w 1994 r. do 52,7% w 2016 r., co może mieć zarówno związek ze skłonnością do narzekania i defetyzmu,

zmniejszonym poziomem pozytywnej samooceny, jak i związek ze światowym kryzysem, który ma miejsce w Europie i Polsce.

4. Obraz społeczeństwa polskiego w oczach Arabów mieszkających w Polsce

W obrazie Polski i Polaków w oczach Arabów obserwować było można wzrost negatywnych postaw respondentów w stosunku do przypadku nadużywania alkoholu z 41,1% w 1994 r. do 63,9% w 2016 r. oraz wobec spadku liczby dzieci w rodzinie, który jest efektem zaniku wartości związanych z tradycją i rodziną. W 1994 r. 58,3% badanych stwierdziło, że w polskich rodzinach jest zbyt mało dzieci, w 2015 r. i 2016 r. tak uważało 98% respondentów. Porównując przedstawione dane, możemy zauważyć, że większość ankietowanych chciałoby posiadać więcej dzieci. Spowodowane jest to nakazami społeczno-religijnymi. Boży nakaz w islamie głosi bowiem, iż dziecko nie może być przyczyną szkody dla rodziców i rodziny... „Rodzicielka nie może doznać szkody z powodu swojego dziecka ani ten, któremu się urodziło dziecko, z powodu jego dziecka”¹¹. Faktem jest to, iż w przekonaniu większości Arabów dzieci są zarówno radością życia, jak i źródłem dumy rodzicielskiej. Te dwie cechy w sposób jaskrawy różnicują Polaków i Arabów. Co ciekawe, spadł wskaźnik osób oceniających swobodę seksualną jako zjawisko negatywne z 71,1% w 1994 r. do około 40% w latach 2015 i 2016, co pozostaje w związku z liberalnym podejściem do kontaktów seksualnych pozamałżeńskich. Tabela 3 przedstawia porównanie negatywnych cech Polaków w percepcji Arabów w latach 1994, 2015 i 2016.

Tabela 3. Porównanie negatywnych cech Polaków w oczach Arabów w latach 1994, 2015 i 2016

Cecha	Rok		
	1994	2015	2016
Brak szacunku dla starszych	99,8%	84,1%	89,5%
Brak więzi rodzinnych	96,4%	83,5%	89,5%
Wysoka pozycja żony w rodzinie	97,4%	58,4%	60,6%
Ekspozycja emancypacja kobiet	80,5%	59,1%	52,5%
Alkoholizm	41,4%	57,6%	63,9%
Ilość dzieci w przeciętnej rodzinie	58,3%	97,8%	97,4%
Nieograniczona swoboda seksualna	71,7%	38,7%	42,1%
Niewypełnianie dogmatów wiary	58,2%	81,8%	76,4%
Oddawanie rodziców do domu starców	83%	94,7%	92,1%
Narzekanie	43,3%	78,8%	79,2%

Źródło: Badania własne w latach 1994, 2015 i 2016.

¹¹ *Koran* (2:233), tłumaczenie J. Bielawskiego, PIW, Warszawa 1986.

Analiza negatywnych cech Polaków pokazuje, że bardzo wysoki procent respondentów nie zgadza się z oddawaniem rodziców do domu starców i dwa razy tyle ankietowanych dostrzega wzrost zjawiska narzekania u Polaków. Natomiast nieograniczona swoboda seksualna jako cech negatywna miała o 30% zwolenników mniej w 2016 r. niż w 1994 r. Świadczy to o zmianie w podejściu Arabów do seksualności. Shereen El Feki pisze, że: „[...] w dziedzinie seksualności świat arabski może przypominać fortecę, hermetyczną twierdzę, której mury warowne bronią przed wszystkim, co może uchodzić za napastę na bastion heteroseksualnego małżeństwa i rodziny. Ale w rzeczywistości, o czym przekonały mnie podróże po tym świecie, nie jest on tak szczelnie zamknięty – i to nie tylko dzięki innowatorom działającym na rzecz szerokich zmian politycznych, społecznych i kulturowych ale też za sprawą zwykłych ludzi, którzy próbują odnaleźć szczęście w mikroskali własnego życia. Gdy w tych podróżach zaczynałam poruszać sprawy seksu, nikt ani razu mnie nie odtrącił; i właściwie im ubożsi i mniej wykształceni byli moi rozmówcy, tym bardziej okazywali się skorzy do szczerzej i często dowcipnej wymiany poglądów na ten temat”¹².

Również w analizie odpowiedzi badanych w ostatnich latach trafić można było na bardzo mały odsetek dodatkowych negatywnych cech, jak: defetyzm i narzekanie, brak wzajemnego zaufania, kombinatorstwo, anomie społeczną i dysfunkcję państwa: niski poziom opieki zdrowotnej, spadek urodzeń, niskie zarobki, zbyt znaczna pozycja kościoła, brak obiektywizmu mediów i zakłamanie, korupcja, a także znieczulica. Arabowie zwrócili również uwagę na brak wiedzy na temat kultur innych narodowości, w tym Arabów. Ponadto respondenci wyrazili zdziwienie wobec takich cech, jak: afery gospodarcze i polityczne, niekompetencja polityków, przesadne zaufanie do USA oraz brak solidarności w realizacji celów strategicznych dla państwa.

Jak można zauważyć, pod wpływem nabycia kompetencji kulturowej, obraz i stereotyp Polaka w oczach Arabów w wielu przypadkach zmienił się. Niekoniecznie negatywnie. Przedstawiciele świata arabskiego zamieszkujący w Polsce potrafili też chwalić Polaków za takie rzeczy, jak: dbałość o własną kulturę i tradycję, ich potencjał intelektualny, znajomość języków obcych wśród młodych Polaków, życzliwość, równouprawnienie kobiet i mężczyzn, wesołość i normalność. W dużym stopniu Arabowie cenią u Polaków gościnność. W 1994 r. chwalcących było 67,3% i w następnych latach podtrzymało to stanowisko około 70%. Następną pozytywną cechą była przywiązanie do tradycji, która była ceniona przez 67,5% osób w 1994 r. i 79% w 2016 r. Uczynność Polaków miała 57,4% w 1994 r. i trochę mniej w późniejszych badaniach – około 50%. Podobny procent respondentów (50%) w 2016 r.) cenili u Polaków nienarzucanie swoje-

---

¹² S. El Feki, *Seks i cytaadela – życie intymne w arabskim świecie przemian*, przełożyła A. Nowakowska, Wołowiec 2015, s. 359–360.

go zdania i stylu bycia. Natomiast w 2015 r. było 62,2% osób podobnie myślących i 63,8% w 1994 r. Również serdeczność Polaków w 2016 r. miała 52,6% zwolenników u Arabów, a 10% więcej było w 2015 r. Najwięcej respondentów ceniących Polaków za serdeczność było w 1994 r. – 67,3% osób.

5. Podsumowanie

Olbrzymie przemiany polityczne, ekonomiczne i społeczno-kulturalne, które nastąpiły na świecie, w Europie, a szczególnie w Polsce w ostatnich latach odegrały ważną rolę w życiu Polaków. Wywarły również wpływ na życie Arabów mieszkających w Polsce, a także na ukształtowanie się w ich oczach obrazu społeczeństwa polskiego. Nastąpiła transformacja gustów, poglądów, myśli, które wyrażają się nie tylko w sposobie ubierania się, stylu wypowiedzi, podejściu do codzienności, ale także w odniesieniu do ludzi odmiennych kulturowo i etnicznie. W wyniku tych zmian społeczeństwo polskie zmieniało swój wizerunek zarówno we własnych oczach – jak i w oczach otoczenia.

W niniejszym artykule ukazany został obraz Polski i Polaków w oczach przedstawicieli kultury arabskiej, żyjących w Polsce, oraz sposób, metoda, przebieg i główne czynniki, które miały wpływ na powstawanie tego obrazu. Był on odbiciem własnych osobistych uczuć, przeżyć, poglądów, opinii, wyobrażeń i doświadczeń, powstających na bazie bezpośrednich i wieloletnich kontaktów badanej grupy z Polakami. Spojrzawszy na wyniki tych badań zauważyć można, iż:

1. W 2016 r. obraz Polski i Polaków w oczach Arabów jest mniej pozytywny niż ten z 1994 r.
2. Trudno uznać, że Arabowie po wielu latach życia w Polsce nadal reprezentują wyłącznie kulturę swoich przodków. A jeszcze trudniej dowodzić, że nie integrują się z polską kulturą.
3. Brak jest racjonalnych podstaw do twierdzeń o niechęci respondentów arabskich do społeczeństwa polskiego czy do Polski. Podobnie pozbawione podstaw jest mówienie o wrogości z ich strony w stosunku do Polaków.
4. Nie ma realnych powodów do obaw przed Arabami mieszkającymi w Polsce i radykalizowania postaw wobec nich i ich kultury.
5. Wśród niewielkiej części PolArabów są osoby z rezerwą odnoszące się do zachodniej i polskiej kultury, ale też i takie, które – nie będąc ich przeciwnikami – po prostu izolują się i żyją na jej marginesie.

6. Ciekawym zagadnieniem do rozważań jest pytanie: Czy urodzone i wychowane w Polsce dzieci uczestników omówionych tutaj badań będą potrafiły i chciały spojrzeć na Polskę i Polaków przez okulary swoich rodziców?

Podsumowując, pozwolę sobie zwrócić uwagę, iż istniejący obraz Polski i Polaków w oczach Arabów zamieszkujących w Polsce jest pogłębiony rzetelną wiedzą i zrozumieniem polskiej rzeczywistości. Przedstawione w artykule zagadnienia to tylko część problemów koegzystencji Polaków i Arabów w Polsce. Opis ten otwiera drogę do rzetelnej dyskusji i nie służy do utrwalania stereotypów. Prowadzone niemal od ponad 20 lat badania pokazują, że Arabowie, którzy ukończyli studia w Polsce, w większości stanowią elity społeczne, wykazują skłonność do integracji i asymilacji kulturowej.

Może pięknie byłoby zgodzić się z J. Nikitorowiczem, kiedy pisze, że nie można pozostawać obojętnym na religię, której wyznawcy na skutek ruchów migracyjnych oraz kryzysu demograficznego Europy będą stanowić na naszym kontynencie coraz większą liczbę. Dlatego kraje zachodnie winny wspierać elity, pomagać reformować kraje muzułmańskie, którym zagraża fundamentalizm islamski. Należy przede wszystkim zauważyć złożoność świata arabskiego, wyodrębniając w nim zwyczajnych wiernych, takich samych jak chrześcijanie, czy innych wierzących w Boga, od islamistów, którzy chcą przywrócenia państwa teokratycznego w swoim kraju i funkcjonować pod rządami duchownych. Szanują oni różnice etniczne oraz zasady demokracji, chcą i potrafią negocjować i utrzymywać normalne związki ze światem, jednak chcą zachować islamską tożsamość swoich społeczeństw¹³.

---

¹³ J. Nikitorowicz, *Prognozy Nowej Europy w kontekście realizowania zadań edukacji międzykulturowej*, [w:] J. Nikitorowicz, D. Misiejuk, M. Sobecki (red.), *Etniczność i obywatelskość w Nowej Europie. Konteksty edukacji międzykulturowej*, Białystok 2007, s. 12.

